

УДК 343.13

С. І. Чернобаєв*здобувач кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого*

ПОВНОВАЖЕННЯ СЛІДЧОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ

Ст. 6 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) закріплено загальне правило про дію кодексу за колом осіб, відповідно до якого кримінальне провадження, за правилами КПК України, здійснюється щодо будь-якої особи, крім випадків, передбачених ч. 2 цієї статті. Особливості кримінального провадження щодо окремої категорії осіб визначаються главою 37 КПК України (ч. 2 ст. 6 КПК України). Окремлене положення перебуває в нерозривному зв'язку із засадою рівності перед законом та судом, приписи якої передбачають однакову дію кримінального процесуального закону щодо будь-якої особи, незалежно від ознак її раси, кольору шкіри, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також мовних чи інших ознак (ч. 1 ст. 10 КПК України).

Водночас задля підтримання сталості суспільних відносин на законодавчому рівні передбачені додаткові гарантії діяльності окремої категорії осіб, які забезпечують належне функціонування основних державних інститутів. Зокрема, сфера кримінальних процесуальних відносин передбачає певну специфіку кримінального провадження щодо: 1) народного депутата України; 2) судді Конституційного Суду України, професійного судді, а також присяжного, народного засідателя на час здійснення ними правосуддя; 3) кандидата у Президенти України; 4) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; 5) Голови Рахункової палати, його першого заступника, заступника, головного контролера та секретаря Рахункової палати; 6) депутата місцевої ради; 7) адвоката; 8) Генерального прокурора, його заступника (глава 37 КПК України).

Такий режим має публічно правовий характер, не є якимось особистим привілеєм вказаних суб'єктів, спрямований на перешкоджання незаконному втручанню у виконання ними професійних обов'язків.

Ч. 1 ст. 277 КПК України визначено, що письмове повідомлення про підозру складається прокурором або слідчим за погодженням із прокурором. Вручається в день його складення слідчим або прокурором, а у разі неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень (ч. 1 ст. 278 КПК України).

Особливості повідомлення про підозру окремій категорії осіб полягають у реалізації цієї процесуальної дії спеціально уповноваженими на те суб'єктами (ч. 1 ст. 276, ст. 481 КПК України). Закон передбачає, що в залежності від статусу підозрюваного повідомлення про підозру має здійснювати Генеральний прокурор, його заступник, керівник регіональної прокуратури в межах його повноважень. На практиці дуже часто учасники кримінального провадження, визначені у ст. 480 КПК України, повідомляються про підозру слідчим, який діє на підставі доручення вищестоящего прокурора в порядку ст.ст. 36, 40 КПК України. Отже, виникає питання щодо правомірності таких дій та їх наслідків.

На відповідну проблематику звертали увагу й інші науковці. Як правильно зазначає С. С. Аскеров, на відміну від визначених у ст. 278 КПК України загальних правил здійснення письмового повідомлення про підозру особі, положення ст. 481 КПК України не розкривають змісту поняття здійснення повідомлення про підозру окремій категорії осіб. Вчений пропонує внести зміни у ст. 481 КПК України, визначивши в ній обов'язок уповноважених на то осіб складати, підписувати та вручати особисто письмовий текст повідомлення про підозру [1, с. 22].

Висловлюючи власну думку з цього питання, на наш погляд, варто зважати на таке. Слідчий – це службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, органу Державної кримінально-виконавчої служби України, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень (п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України). Таким чином, закон уповноважує слідчого здійснювати процесуальні дії, але в межах компетенції, встановленої КПК України. У цьому ракурсі є логічним звернення до таких правових категорій, як «компетенція» і «повноваження».

Ю. О. Тихомиров указував на співвідношення поняття «компетенції» з іншими суміжними поняттями, але при цьому надавав визначення компетенції органу в найзагальнішому вигляді.

На думку юриста, компетенція – це покладений законом на уповноважений суб'єкт обсяг публічних справ [2, с. 53–55].

У «Новому тлумачному словнику української мови» дефініція «компетентний» визначена так: 1) який має достатні знання в якій-небудь галузі; який із чим-небудь добре обізнаний; тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований; 2) який має певні повноваження; повноправний, повновладний [3, с. 874].

Державно-владним установленням компетенції, як вказує С. Г. Серьогіна, чітко фіксуються обсяг і зміст діяльності того чи того суб'єкта. Одночасно проводиться розмежування його функцій із функціями інших суб'єктів, що співвідносяться з ним як за «вертикаллю», так і за «горизонталлю», іншими словами, закріплюється певний порядок розподілу всієї сукупності державних функцій [4, с. 46].

Проводячи паралель між загальним поняттям «компетенція» та компетенцією слідчого, О. Лишецький зауважує, що основними її ознаками є: 1) наявність кола державно-владних повноважень, делегованих слідчому як службовій особі; 2) сфера правових знань, якими володіє слідчий як суб'єкт кримінального провадження; 3) вміння оперувати спеціальними знаннями, набутими слідчим у навчально-виховному процесі; 4) наявність практичного досвіду в сфері кримінальних процесуальних відносин як об'єкта регулювання. Вчений доходить обґрунтованого висновку, що компетенція слідчого складається зі: 1) сукупності прав та обов'язків слідчого, регламентованих нормами правових актів; 2) сфери суспільних відносин, на яку спрямована діяльність слідчого, тобто середовище реалізації власних прав та обов'язків (предмет відання або підслідність) [5, с. 142].

Л. М. Лобойко розуміє кримінально-процесуальну компетенцію як покладений кримінально-процесуальним законом на відповідні органи обсяг публічних справ у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві. Структура кримінально-процесуальної компетенції, на думку цього вченого, складається з таких елементів: кримінально-процесуальні функції, предмет відання та владні повноваження [6, с. 25–26].

У загальній теорії права загальноприйнятим є підхід, відповідно до якого під повноваженнями розуміють сукупність суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

І. М. Кузнецов стверджує, що, характеризуючи компетенцію, варто окреслити сферу чи область докладання наданих суб'єкту владних повноважень, характер питань, якими він має займатись. Таким елементом є предмет відання, другим – повноваження органу [7, с. 14]. Отже, поняття «предмет відання» використовується

на позначення конкретної сфери, в якій можлива реалізація повноважень.

Таким чином, поняття «компетенція» є ширшим за своїм обсягом за поняття «повноваження» та «предмет відання», оскільки є поєднанням змісту цих понять. Компетенція охоплює не тільки повноваження як сукупність прав та обов'язків слідчого, але й «предмет відання» як конкретну сферу, в якій можлива реалізація відповідних повноважень.

Повноваження слідчого як складник його компетенції, наданої йому на виконання завдань і функцій держави, мають владний, імперативний характер, є поєднанням права й обов'язку і, по суті, становлять «правообов'язок», який не можна не реалізувати.

Розкриваючи зміст категорії «повноваження», О. Кіпер зазначає, що це комплексне поняття, яке об'єднує як права, так і обов'язки, маючи вигляд «право – обов'язок». Процесуальні повноваження закріплюються в законі у вигляді процесуальних можливостей (прав), коли ж виникає фактична ситуація, передбачена законом, це право трансформується в обов'язок і реалізується вже як обов'язок [8, с. 31].

Вирішуючи окреслене вище питання, варто зазначити, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України).

Відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений, зокрема, доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному цим Кодексом (п. 4).

Відповідно до ч. 1 ст. 481 КПК України письмове повідомлення про підозру окремим категоріям осіб здійснюється або Генеральним прокурором, його заступником, або керівником регіональної прокуратури в межах його повноважень.

Системний аналіз наведених вище положень чинного законодавства дає підстави дійти висновку, що право давати доручення є повноваженням посадової особи і може бути реалізовано лише у випадках, якщо це передбачено Конституцією та законами України.

Законами України, зокрема, КПК України, Законом України «Про прокуратуру» за Генеральним прокурором, його заступником, керівником

регіональної прокуратури не закріплено права давати доручення в конкретному кримінальному провадженні слідчому або процесуальному керівнику про повідомлення особи про підозру, адже вони не здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням.

До речі, у КПК України чітко закріплені повноваження Генерального прокурора, його заступника, керівника регіональної прокуратури щодо конкретного кримінального провадження. Для прикладу, Генеральний прокурор, керівник регіональної прокуратури, їх перші заступники та заступники у процесі здійснення нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування мають право скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих та прокурорів нижчого рівня у межах строків досудового розслідування, передбачених ст. 219 КПК України (ч. 5 ст. 36 КПК України) тощо.

Варто звернути увагу й на той факт, що ст. 481 КПК України, яка визначає порядок повідомлення про підозру окремій категорії осіб, є спеціальною щодо ст. 278 КПК України.

В юридичній науці під спеціальними нормами розуміють загальнообов'язкові правила поведінки, які є результатом правової спеціалізації родових правовідносин із метою зміни способу або меж правового регулювання. Різновидом спеціальних норм, поряд зі спеціальними нормами-доповненнями, спеціальними нормами-виключеннями, є особливі спеціальні норми. Основою для їх виокремлення є коло осіб, яке передбачається гіпотезою як можливі учасники відповідних правовідносин. Є усталене правоположення, відповідно до якого пріоритет у застосуванні надається спеціальній нормі перед загальною.

Підсумовуючи наведене вище, варто зазначити, що у кримінальному провадженні щодо окремої категорії осіб повідомлення про підозру залежно від статусу підозрюваного має безпосередньо здійснити або Генеральний прокурор, або його заступник, або керівник регіональної прокуратури. Це є їх обов'язком, який спрямований на забезпечення додаткових гарантій діяльності суб'єктів, зазначених у ст. 480 КПК України. Вони не мають повноважень давати слідчому або процесуальному прокурору доручення про здійснення повідомлення про підозру (вручення повідомлення).

Стосовно правових наслідків порушення процедури повідомлення про підозру, зокрема окреслену у ст. 481 КПК України, то слід зазначити таке.

Правовий наслідок – це юридично значущий результат, який може бути отриманий (статися) за наслідками здійснення певних правовідносин. Правові наслідки розрізняють відповідно до галузі права, де вони знаходять свою реалізацію.

Порушення імперативного припису ч. 1 ст. 481 КПК України, на наш погляд, тягне настання таких наслідків:

а) кримінальних процесуальних. Відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України підозрюваним, зокрема, є особа, якій у порядку, передбаченому ст. ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру. Ч. 1 ст. 276 КПК України вказує на особливості повідомлення про підозру окремій категорії осіб.

У рішеннях Європейського суду з прав людини неодноразово констатовалося, що здійснення повідомлення про підозру неналежним суб'єктом не тягне за собою настання правових наслідків у вигляді притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності. У справі “Deweere v. Belgium” від 27.12.1980 р. (№ 6903/75) зазначається, що «для цілей ч. 1 ст. 6 конвенції «звинувачення» (charge) може бути визначене як офіційне повідомлення, надане індивіду компетентним суб'єктом, про те, що така особа підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення» (п. 46). При цьому варто зазначити, що в контексті застосування ст. 6 конвенції немає диференціації в розумінні поняття “charge” на підозру, обвинувачення (як це є в законодавстві України), йдеться про початковий момент, коли особі повідомили, в чому її обвинувачують, тобто про початковий момент застосування ст. 6 конвенції.

Отже, порушення процедури повідомлення про підозру є істотним порушенням права особи, зокрема, на захист (ст. 20 КПК України) і може призвести до визнання доказів, отриманих під час проведення процесуальних дій за участю такої особи, недопустимими, скасування відповідних процесуальних рішень тощо.

За ч. 2 ст. 87 КПК України суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, діяння, пов'язане з порушенням права особи на захист;

б) кримінально-правові. Ст. 374 КК України передбачене покарання за недопущення чи ненадання своєчасно захисника, а також інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого на захист, вчинене слідчим, прокурором або суддею, а також за ті самі дії, які призвели до засудження невинної у вчиненні кримінального правопорушення особи, або вчинені за попередньою змовою групою осіб, або такі, що спричинили інші тяжкі наслідки;

в) цивільно-правові. Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» передбачене відшкодування шкоди, завданої громадянину внаслідок незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону).

Мова може також йти про *дисциплінарну* відповідальність відповідно до відомчих законів та законодавства України про працю.

Література

1. Аскеров С. С. Особливий порядок кримінального провадження щодо депутатів місцевих рад. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»* / редкол.: Саїнчин О. С. та ін. Херсон : Херсонський державний університет. 2014. № 6-1. Т. 4. С. 19–23.
2. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции. Москва : Издательство г-на Тихомирова М. Ю., 2001. 355 с.
3. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах). Том 1, А–К / Укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. Київ : Вид-во «АКОНІТ», 2006. 926 с.
4. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підручник / За ред. С. Г. Серьогіної. Харків : Право, 2005. 256 с.
5. Лесецький О. Співвідношення компетенції слідчого з предметом відання та його повноваженнями *Національний юридичний журнал: теорія і практика (Jurnalul juridic national: teorie și practică)* / редкол. Бужор В. Г. та ін. 2016. № 6. Ч. 2. С. 141–144.
6. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна компетенція : Монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т. внутр. справ. 2006. 188 с.
7. Кузнецов И. Н. Компетенция высших органов власти и управления СССР. Москва, 1969. 248 с.
8. Кіпер О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний про-

цес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 228 с.

Анотація

Чернобаев С. І. Повноваження слідчого у кримінальному провадженні щодо окремої категорії осіб. – Стаття.

У статті розглянуто питання щодо окремих повноважень слідчого у кримінальному провадженні відповідно до глави 37 КПК України.

Ключові слова: слідчий, окрема категорія осіб, прокурор, кримінальне провадження.

Аннотация

Чернобаев С. И. Полномочия следователя в уголовном производстве относительно отдельной категории лиц. – Статья.

В статье рассмотрен вопрос относительно отдельных полномочий следователя в уголовном производстве согласно главе 37 УПК Украины.

Ключевые слова: следователь, отдельные категория лиц, прокурор, принципы права, уголовное производство.

Summary

Chernobaev S. I. Powers of the investigator in criminal proceedings regarding a separate category of persons. – Article.

The article deals with the issue regarding the separate powers of the investigator in criminal proceedings in accordance with Chapter 37 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine.

Key words: investigator, separate category of persons, prosecutor, principles of law, criminal proceedings.